

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ЗАБОРОНИТИ РАШИЗМ

Київ — 2023

Затверджено Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 1 від 16.02.2023 р.)

Рецензенти:

Капелюшній В. П., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету ім. Т. Шевченка;

Маньковська Р. В., докторка історичних наук, професорка, завідувачка Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України.

Заборонити рашизм / В. Огнев'юк, В. Андреев, В. Брехуненко, 3-12 М. Відейко, Б. Гуменюк, І. Гирич, Л. Масенко, Ю. Митрофаненко, В. Огрязко, О. Палій, В. Піскун, П. Полянський, В. Сергійчук, П. Чернега ; за заг. ред. В. Піскун. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. — 252 с.

ISBN 978-617-658-074-4

У книзі досліджуються витоки формування російського месіанства та експансіонізму, які стали підґрунтям до творення імперської ідеології «русского мира», набули гіпертрофованих рис та вилилися у пряму військову агресію проти суверенної держави Україна. Розповідається про історичні витоки формування української цивілізації та її конкуренцію з Московією (Росією) за природні та інтелектуальні ресурси української нації. Дається визначення *рашизму* як ідеології й суспільної практики сьогодення, розкриваються сутнісні складові ідеології й практики *рашизму*.

УДК 94(477):[327.8:321.6:316.462](470)

© Автори статей, 2023
© Михайло Черненко, дизайн обкладинки, 2023
© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023

ISBN 978-617-658-074-4

ЗМІСТ

Переднє слово (Валентина Піскун, Володимир Огрязко)	4
Передмова (Павло Полянський)	14
УКРАЇНА НЕ TERRA INCOGNITA (Віктор Огнев'юк)	18
ЗАРОДЖЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ (Віктор Огнев'юк, Михайло Відейко)	22
«РОСІЙСЬКИЙ» НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР (Володимир Огрязко)	47
ПРОТИБОРСТВО ЗАХОДУ І МОСКОВІЇ: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У ДОБУ ГЕТЬМАНЩИНИ (Віктор Брехуненко)	60
НИЩЕННЯ ІНТЕЛЕКТУ — «СКРЕПА» РОСІЇ (Олександр Палій)	71
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ТА ІДЕОЛОГІЯ РАШИЗМУ В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (Ігор Гирич)	85
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ІДЕОЛОГІЇ «РУССКОГО МИРА» В УМОВАХ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ (Юрій Митрофаненко)	101
ДОСВІД ОДНІЄЇ НЕЗАСВОЄНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ПРАКТИКИ (Валентина Піскун)	115
ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ (Володимир Сергійчук)	138
УКРАЇНА У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ. ПРОТИ РАШИСТСЬКОЇ МОНОПОЛІЇ НА «ВЕЛИКУ ПЕРЕМОГУ» (Петро Чернега, Павло Полянський)	160
ЛІНГВОЦИДНІ ПРАКТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ ЗА СОВЕТСЬКОЇ ДОБИ (Лариса Масенко)	174
РОСІЙСЬКИЙ ФАШИЗМ: ВИТОКИ Й ІДЕОЛОГІЯ (Віталій Андреев)	184
РАШИЗМ ЯК РІЗНОВИД ФАШИЗМУ (Павло Полянський)	190
ВІДРОДЖЕНА УКРАЇНА МІЖ ЗАХОДОМ І РОСІЄЮ: ШЛЯХ ДО САМОПІЗНАННЯ (Борис Гуменюк)	203
УКРАЇНА ТА ЦИВІЛІЗОВАНИЙ СВІТ ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ НАД РАШИЗМОМ: ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ (Володимир Огрязко)	213
Висновки (Ігор Гирич, Валентина Піскун)	224
Список використаних джерел	232
Авторський колектив	250

РОСІЙСЬКИЙ ФАШИЗМ: ВИТОКИ Й ІДЕОЛОГІЯ

Російський фашизм — явище не нове і не чуже для історії Росії. У цій країні задовго до появи фашистів в Італії та нацистів у Німеччині виникали й доволі успішно існували та діяли близькі за своєю природою до фашизму організації — «Союз російського народу», «Союз Михаїла Архангела» та інші чисельні й різноманітні чорносотенні угруповання. Їхні програми базувалися на ідеях монархізму, російського націоналізму, православному радикалізмі та ксенофобії (зокрема, антисемітизмі). Отже, на нашу думку, можна стверджувати, що не лише Італія та Німеччина породили фашизм як державну ідеологію та політику, але й Російська імперія так само може вважатися батьківщиною антилюдських ідей та втілених державних режимів, близьких до класичного фашизму.

Фашистський рух сформувався у середовищі російської політичної еміграції вже у першій половині 1920-х рр. Саме в цей час молоде покоління росіян, спостерігаючи поступове утвердження радянської влади на теренах колишньої Російської імперії, вихід з міжнародної ізоляції та перші економічні успіхи СРСР, розчарувалося у принципах білого руху, старих реставраційних проєктів монархістів і політичних утопій есерів та меншовиків. Перед лідерами молоді постали питання пошуку й створення нової ідеології, яка більшою мірою відповідала б сучасності, пояснювала міжнародну ситуацію та давала змогу протистояти більшовизму. Незабаром цей вакуум було заповнено сумішшю ідей італійського фашизму, німецького нацизму, російського націоналізму та православного месіанства³⁸³. «Новий світогляд» цілком природно вписувався у вкорінені в російську культуру ідеї, постульовані у творчості її відомих представників — Н. Данілевського, Ф. Достоевського, К. Мережковського, Н. Трубецького, І. Ільїна, В. Шульгіна та ін.

³⁸³ Erwin Oberlander, *The All-Russian Fascist Party. Journal of Contemporary History*, Vol. 1, No. 1 (1966), 158–173 ; Е. А. Рубанов, Фашистское и националистическое движение в среде русской эмиграции в Маньчжурии в 1930–1940-е гг. *Россия и АТР*, № 3 (2014), 117.

Перші російські профашистські угруповання солідаристів почали виникати у Франції та Югославії. Вони були ідейними противниками комунізму та виступали за об'єднання всіх росіян з метою повалення радянської влади. Так, наприклад, у 1924 р. в Сербії було створено одну з перших російських фашистських організацій «Національна організація російських фашистів». Її засновниками стали емігранти, колишні учасники білого руху — професор Д. Рузський (1869–1937) та генерал П. Черський (1877–1939). 1927 р. ця організація видала свою програму, яка ґрунтувалася на «загальних засадах італійського фашизму, але, відповідно до російських умов, визначала шлях революційної боротьби з більшовизмом та майбутнього відновлення звільненої від комуністів Росії»³⁸⁴. Утім, всі ці профашистські та фашистські угруповання були розрізненими, малочисельними та доволі слабкими.

У 1930-х рр. у середовищі російської еміграції склалося два найбільш потужні центри фашистського руху. Перший — у Німеччині та США. У Німеччині після приходу до влади нацистів російський фашистський рух маргіналізувався, і його осередок перемістився до США. Тут діяла створена у 1933 р. «Всеросійська фашистська організація» (ВФО) на чолі з одним із засновників російського фашизму, колишнім офіцером царської армії, учасником білого руху, прибічником фашистської монархії А. Вонсяцкім (1898–1965). Він був громадянином США та одружився на єврейці Маріон Рим Стефенс, удові американського мільйонера зі значним капіталом³⁸⁵. Вочевидь саме цей факт вплинув на помірковане, порівняно з іншими фашистами, ставлення А. Вонсяцкого до євреїв.

Протягом свого існування ВФО займалася переважно пропагандистською діяльністю — видавала газети, брошури, проводила мітинги та зібрання. Так, в 1933–1941 рр. А. Вонсяцкій видавав щомісячну ілюстровану газету «Фашист» (Патнем, штат Коннектикут). Організація мала свій гімн, що виконувався на мелодію «Пісні Хорста Весселя», символіку у вигляді свастики та партійне вітання — підняття правої руки з вигуком «Слава Росії!». У 1942 р., після того як США вступили в Другу світову війну, А. Вонсяцкого було заарештовано та засуджено на п'ять років за шпигунство на користь країн Осі (Вісь Рим — Берлін — Токіо), а партію заборонено й ліквідовано³⁸⁶.

³⁸⁴ Тезиси русского фашиста. *Наш путь*, 4 декабря (1927). № 8 ; А. С. Ваторопин, *Русский фашизм в современной России. Социум и власть*. № 1. (2011), 28.

³⁸⁵ Показаньев А. Д. *Щит и меч Приамурья. Очерки из истории спецслужб на Амуре*. Кн. 2. (Благовещенск: Приамурье, 2007), 110.

³⁸⁶ John J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile, 1925–1945* (New York: Harper & Row, 1978), 221.

Але більш впливовий та активний осередок російського фашизму склався в Маньчжурії. Це було пов'язано з тим, що в 1922 р., після захоплення влади більшовиками на російському Далекому Сході, туди переїхала величезна кількість російських емігрантів, серед яких було чимало прихильників чорносотенних ідей та радикальних методів боротьби з більшовизмом. Так, наприклад, ще в першій половині 1920-х рр. там діяло «Російське патріотичне і слов'янське братство», яке згодом стало філією «Братства російської правди» (БРП) — терористичної монархічної організації під керівництвом ідеолога білого руху, поета-символіста С. Соколова-Кречета (1878–1936). Завданням організації була боротьба з радянською владою шляхом терору і диверсій³⁸⁷.

Одним з впливових центрів діяльності російських фашистів на Далекому Сході стала газета «Наш шлях», яка видавалася в м. Тяньцзін. Утримував видання російський підприємець, власник тютюнової фабрики в Шанхаї, організатор та спонсор російського фашизму М. Меркулов (1869–1945). Майбутнє Росії він та його прибічники пов'язували з фашизмом, проголошуючи гасло «Наш шлях — це фашизм: російський національний елемент має переважати в усьому». Співробітники газети створили «Російську націоналістичну фашистську партію», яка ставила своїм завданням поширення ідей фашизму серед російських емігрантів і громадян СРСР, а також організацію системного терору щодо радянських представників за кордоном. Мережа їхніх фашистських осередків діяла по всій Маньчжурії³⁸⁸.

Окрім меркуловських організацій існували й інші угруповання та формування: «Далекосхідна російська фашистська група» під керівництвом монархістів, прибічників козачого отамана, учасника білого руху в Забайкаллі та на Далекому Сході, генерала Г. Семенова (1890–1946) в Шанхаї; «Організація чорних фашистів» («Опричники майбутнього самодержця російського») в Тяньцзіні; «Союз російських фашистів» (близький до Г. Семенова) у Харбіні та на Китайсько-Східній залізниці (КСЗ) тощо³⁸⁹.

Впливовою фашистською організацією в Маньчжурії був «Російський фашистський рух» (РФР) — так звана «група О. Покровського», очільником якої був студент-юрист, один з перших ідеологів російського фашизму. Групу було створено взимку 1925/1926 р. у складі фашистського «Російського студентського товариства», яке об'єднувало

³⁸⁷ А. А. Гладких, Русский фашизм в Манчжурии. *Вестник Дальневосточного отделения Российской академии наук*. № 5. (2008), 112.

³⁸⁸ Там само, 113–114.

³⁸⁹ Там само.

півтори тисячі студентів, випускників і викладачів Харбінського юридичного факультету та Харбінського політехнічного інституту. Діяльність РФР полягала в розробці теоретичних засад російського фашизму, пропаганді фашистських та антикомуністичних ідей, об'єднанні молоді для боротьби з радянською владою. У 1926 р. до групи приєднався студент юридичного факультету, майбутній лідер та ідеолог російського фашизму К. Родзаєвській (1907–1946)³⁹⁰.

1931 р. в Харбіні було створено «Російську фашистську партію» (РФП), яка об'єднала різноманітні фашистські союзи, синдикати, організації та гуртки. Очолив партію член монархічного руху, генерал В. Косьмін. К. Родзаєвській став генеральним секретарем та фактичним керівником організації. Незабаром РФП розкололася: В. Косьмін створив самостійний «Російський монархічний союз», а К. Родзаєвській став президентом партії. У 1933 р. він створив у Харбіні «Російський клуб», який перетворився на центр всього антирадянського руху фашистів³⁹¹.

1933 р. РФП на другому з'їзді об'єдналася з ВФО А. Вонсяцкого у «Всеросійську фашистську партію» (ВФП). Головою було обрано А. Вонсяцкого, а заступником та генеральним секретарем К. Родзаєвського. Щоправда, вже у 1935 р. на третьому (всвітньому) з'їзді російських фашистів А. Вонсяцкого виключили «за викривлення лінії партії» (негативне ставлення до антисемітизму та отамана Г. Семенова), а головою було проголошено К. Родзаєвського³⁹².

При РФП, а згодом ВФП існувала ціла низка супутніх організацій. Так, у 1932 р. було створено «Російський жіночий фашистський рух». З метою виховання молоді в дусі націоналізму та залучення її до фашистського руху створювалися дитячі, підліткові та молодіжні організації: 1934 р. для хлопчиків 10–16 років утворено спілку юних фашистів «Авангард»; для дівчат того ж віку — «Союз юних фашисток-авангардисток»; для дітей 5–10 років — «Фашистські крихітки»; 1939 р. — «Антикомуністичний союз молоді», до складу якого увійшли «Союз фашистської молоді», «Союз націоналістичної молоді», «Союз військової молоді» та інші молодіжні організації³⁹³.

Лідер російського фашизму К. Родзаєвській мав радикальні антикомуністичні та антисемітські погляди. Він вважав, що євреї та масони використовують Росію як плацдарм для встановлення влади над усім

³⁹⁰ Susanne Hohler, *Fascism in Manchuria: The Soviet-China Encounter in the 1930s*. (London: I.B. Tauris, 2017), 75; А. А. Гладких, Русский фашизм в Манчжурии, 114.

³⁹¹ Там само.

³⁹² Susanne Hohler, *Fascism in Manchuria: The Soviet-China Encounter in the 1930s*, 104.

³⁹³ А. А. Гладких, Русский фашизм в Манчжурии, 116.

світом під прапором «світової пролетарської революції». Радянська влада, на його думку, була втіленням антиросійських єврейських сил, адже євреї обіймали найважливіші посади в партійному та державному апараті СРСР³⁹⁴. У програмі ВФП основною метою проголошувалося повалення єврейської комуністичної диктатури в Росії, боротьба за державу, в якій влада є провідником національних інтересів, захисту свободи та величі Росії³⁹⁵.

У середині 1930-х рр. К. Родзаєвському вдалося зробити ВФП найчисельнішою партією російської еміграції. Філії партії діяли у багатьох країнах Європи, Північної та Латинської Америки, Азії, Африки, Австралії. Загальна кількість членів сягала до тридцяти тисяч³⁹⁶.

ВФП видавала журнал «Нація» (Шанхай) та газети «Наш шлях» (Харбін), «Нація» (Шанхай). Організація мала свій прапор — полотнище з чорною свастикою на жовтому фоні ромбу в білому прямокутнику. Партійне вітання — підняття правої руки від серця вгору з вигуком «Слава Росії!»³⁹⁷.

У 1937 р. ВФП було перейменовано на «Російський фашистський союз» (РФС). 1940 р. відновилася співпраця К. Родзаєвського та А. Вонсяцкого. Головною метою союзу було здобуття керівної ролі у новій російській державі. У 1943 р. японська влада в Маньчжурії заборонила діяльність РФС³⁹⁸.

Передвоєнні економічні успіхи, масові репресії в СРСР імпонували російським фашистам, зокрема К. Родзаєвському. Поступово він почав схилитися до близькості сталінізму та фашизму. Під час Другої світової війни К. Родзаєвській вже був переконаний у тотожності двох політичних систем. Він вважав, що сталінський режим почав перетворюватися на російський націоналістичний. На його думку, в результаті проведених репресій Сталіну вдалося очистити країну від старих більшовиків-ленінців, прибічників світової революції, а також вирішити «єврейське питання». У 1945 р. К. Родзаєвській наважився повернутися в СРСР. Він навіть написав листа Сталіну, в якому шкодував, що російські фашисти пізно зрозуміли те, що насправді російська нація

³⁹⁴ А. А. Гладких, *Русский фашизм в Манчжурии*, 116.

³⁹⁵ Родзаевский К. *Завещание русского фашиста* (М.: ФЭРИ-В, 2001), 463.

³⁹⁶ John J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile, 1925–1945* (New York: Harper & Row, 1978), 227.

³⁹⁷ Родзаевский К. *Завещание русского фашиста*, 195.

³⁹⁸ А. А. Гладких, *Русский фашизм в Манчжурии*, 120.

створюється саме в СРСР³⁹⁹. Головний російський фашист був упевнений, що його досвід та ідеї будуть корисними для Сталіна. Наприкінці жовтня 1945 р. К. Родзаєвській разом з групою своїх однодумців повернувся до Радянського Союзу. Його негайно було заарештовано, а в 1946 р. засуджено та страчено⁴⁰⁰.

Після Другої світової війни російські фашистські організації припинили своє існування. Відродження російського фашизму відбулося наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. Утім, спочатку фашистські рухи підтримувалися лише незначною кількістю росіян. Проте, як відомо, в Росії завжди була потенційно великою соціальна база для фашистської ідеології. Націоналістичні та ксенофобські настрої, які є поживним середовищем для поширення фашизму, навіть на думку самих російських соціологів, викоринити у російському суспільстві практично неможливо⁴⁰¹. А дрейф державної політики в бік призабутої, але успішно реанімованої фашистської ідеології, який безупинно відбувався після приходу до влади Путіна, призвів до того, що переважна більшість росіян сьогодні поділяє антилюдські/фашистські цінності та підтримує політику путінського режиму.

³⁹⁹ Письмо К. В. Родзаевского И. В. Сталину (22.08.1945). *Отечественная история*. № 3 (1992), 92–100.

⁴⁰⁰ John J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile, 1925–1945* (New York: Harper & Row, 1978), 400–403.

⁴⁰¹ А. С. Ваторопин, *Русский фашизм в современной России. Социум и власть*. № 1 (2011), 28–32.